

ОПОЛЬСЬКА Н. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Вінницький національний
аграрний університет)

УДК 347.78(410.1)«13/16»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ТВОРЧОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ НІМЕЧЧИНИ В ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ

Стаття присвячена генезису права на свободу творчості на території Німеччини в межах XIV–XVII ст., порівняльному аналізу його розвитку на основі дослідження джерел права, історико-правових пам'яток, результатів творчої діяльності XIV – початку XVII ст.

Ключові слова: право на творчість, свобода творчості, творча діяльність, обмеження творчості, свобода слова, свобода друку.

Статья посвящена генезису права на свободу творчества на территории Германии в рамках XIV–XVII вв., сравнительному анализу его развития на основе исследования источников права, историко-правовых памятников, результатов творческой деятельности XIV–XVII вв.

Ключевые слова: право на творчество, свобода творчества, творческая деятельность, ограничения творчества, свобода слова, свобода печати.

The article is devoted to the genesis of the right to freedom of creation on the territory of Germany under the XIV-XVII centuries, a comparative analysis of its development on the basis of the study of sources, historical and legal monuments, creative performance XIV-XVII centuries.

Key words: creativity right, freedom of creativity, creative activities, limitations of creativity, freedom of speech, freedom of press.

Вступ. Генезис права на свободу творчості на території Німеччини має тривалу історію. Законодавчому закріпленню зазначеного права передують боротьба духовної і світської влади проти вільної реалізації творчих здібностей людини та отримання зиску від використання інтелектуальних здобутків.

Дослідженню історичних аспектів становлення та розвитку права на творчість присвятили свої праці В. Авдєєва, С. Лисенков, Т. Мілова, Д. Шапорева та інші науковці. Однак поза увагою науковців залишилися питання генезису права на свободу творчості на території Німеччини в період Відродження.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей правового регулювання права на свободу творчості на території Німеччини в період Відродження.

Результати дослідження. Розвиток права на свободу творчості пов'язаний із розвитком освіти, торгівлі в європейських містах та освоєння техніки друку Й. Гутенбергом.

Успішні досліди по винайденню книгодрукування Й. Гутенберг розпочав ще у 1440 році. Для удосконалення винаходу 22 серпня 1450 року в м. Майнц він заключив договір з І. Фаустом, відповідно до якого Й. Гутенберг бере у борг під 6 відсотків 800 гульденів. Доопрацювавши свій винахід, Й. Гутенберг у співпраці з І. Фаустом надрукував «Латинську граматику» Елія Доната, а згодом Біблію. Особливістю цих видань було те, що в них були

відсутні перші літери заголовків (їх дописували від руки) та нумерація сторінок. З часом до угоди Й. Гутенберга і І. Фауста долучився П. Шеффер, який удосконалив техніку друку заголовків. Однак фіналом цих відносин став судовий позов І. Фауста проти Й. Гутенберга. Суд постановив залишити типографію Й. Гутенбергу, а матеріал для друку і інструменти повернути І. Фаусту [1, с. 241].

Й. Гутенберг надалі друкував книги анонімно, оскільки остерігався судових позовів і стягнення з нього боргу. Видавництво І. Фауста і П. Шеффера, навпаки, почало використовувати фірмовий знак, вперше поставивши його в 1457 році на книгу «Майнцівський псалтир». Спочатку книгодрукування трималось у секреті, однак після розгрому міста Майнца у 1462 році Адольфом фон Нассау учні і підмайстри Й. Гутенберга почали поширювати мистецтво книгодрукування у Європі [2, с. 213].

У переважній більшості юридичної літератури йдеться про те, що друкарський верстат є основною передумовою розвитку авторського права. Це припущення було розкритиковано Е. Моргуною, яка довела, що розвиток книгодрукування – лише привід, так як у Китаї з XI століття застосовувався спосіб друкування вирізаними штампами, однак його поява не спричинила за собою виникнення авторського права [3, с. 33].

Книгодрукування в Західній Європі в XV столітті співпало з епохою Відродження, але ця межа є умовною. Прогрес у правовому регулюванні використання результатів творчості мав поступальний характер.

З'явилася можливість пустити в економічний оборот «романи і поеми», торгувати віршами і винаходами. Одночасно виникла необхідність закріпити «приватну власність» на досягнення творчості і технічні новації. Після винаходу друкарського верстата і появи мануфактур рукопис, а потім і інший матеріальний носій твору, могли бути швидко і відносно дешево розмножені, а технічні новинки надали переваги перед конкурентами і почали впроваджуватися у виробництво значно швидше [4, с. 18].

Винахід друкарства спричинив появу особливого товару – творів, але поява будь-якого нового товару завжди обумовлена усвідомленою потребою в ньому. Саме в XV столітті на Європу звалився потік нової інформації. Європейці відкривали для себе невідомі раніше тексти, нові континенти, стали використовуватися нові методи наукових досліджень. З цього часу друкарський верстат став засобом, за допомогою якого інформація могла поширюватися не тільки точно, а й швидко, а торгівля книгами сприяла поширенню знань по всьому світу [5, с. 211].

Використання привілеїв було перехідним етапом у розвитку творчої діяльності, бо прибутки, в основному, отримували книговидавці, привілейовані особи, які не займалися творчою діяльністю.

Період Реформації у Німеччині характеризується активним розвитком законодавства про свободу творчості в умовах напруженої революційної боротьби. Прагнення духовної і світської влади до необмеженого панування викликало активний протест із боку ряду творчих особистостей.

Найголовнішим діячам просвітнього руху в Німеччині – Йогану Рейхліну (1455–1522), Еразму Роттердамському (1467–1536) і Ульріху фон Гуттену (1488–1523) – довелося зустріти відчайдушний опір із боку католицького духовенства, колишніх неподільних володарів науки і релігії. Загальновідомими літературними пам'ятниками цього можуть служити «Листи темних людей», одним із авторів яких був Ульріх фон Гуттен і «Похвала глупоті» Еразма Роттердамського. Духовенство і влада розраховували впоратися з диханням нового життя та вільної думки за допомогою інквізиційного арсеналу. Столицею інквізиції був Кельн. З огляду на те, що гуманісти впливали на суспільство за допомогою літератури, інквізиція спробувала затиснути її в лещата цензурних постанов [6, с. 135].

Книгодрукування з'явилося в Кельні в 1469 р., а з 1475 р. книги стали виходити з цензурними позначками місцевого університету. На дозволені книги виставлявся напис: «Допущено до друку Кельнським університетом» або «Після перевірки допущений і апробований благодатним університетом м. Кельна за погодженням ректора університету» [6, с. 136].

Німецькі університети, які тривалий час мали визначальний вплив на формування свободи творчості, перебували під владою духовенства.

Архієпископ м. Майнца Бертольд фон Геннеберг прагнув ввести суворіше обмеження свободи творчості з метою «божественного мистецтва» «у всій його славі» і 4 травня 1486 року видав розпорядження, відповідно до якого у м. Майнц має бути створений місцевий цензурний орган. Основним його завданням був контроль за поширенням результатів творчості, що суперечили інтересам світської і духовної влади. Подібні заходи було вжито і в інших містах.

Папа Олександр VI у 1501 р. видав буллу, у якій зазначив, що у окремих округах, особливо у Кельнському, Майнському, Трірському, Магдебурзькому друкуються багато творів із помилками проти християнської релігії. У зв'язку з цим усі видавці зобов'язані радитись і брати дозвіл на друкування книг у архієпископів, їх намісників, або уповноважених ними докторів університетів. Видавці, які друкують книги без дозволу, мають бути притягнуті до відповідальності у вигляді відлучення від церкви і грошового штрафу [6, с. 138].

З поширенням гуманізму у Німеччині популярною стала демократична література сатирично-опозиційного змісту. Ці події мали важливе значення для розвитку права на свободу творчості. Країна переживала високий духовний підйом, а революційні ідеї пропагували боротьбу з обмеженнями науки і мистецтва. Розквіт гуманізму і світської науки сприяв підвищеному інтересу до античних творів. Видавництво творів античних авторів та боротьба з противниками духовної та світської влади зумовила, з одного боку, суворий контроль за діяльністю видавців, а з іншого – їх пріоритет над правами авторів.

Наступник Олександра VI Лев X пішов далі свого попередника і в 1515 році ввів крім загальної духовної цензури ще й інквізиторську, яка мала право переслідувати авторів творів та їх розповсюджувачів. Найбільш важливими в історії цензури і свободи творчості в Німеччині стали 1529 і 1530 р. р. [7, с. 245].

На з'їзді князів у 1529 р. у місті Шпеєр постановою рейхстагу було затверджено, що все, що має бути надруковано чи передруковано, повинно попередньо погоджуватися з уповноваженою особою, яка призначається кожним окремим урядом [6, с. 139].

Такі постанови обмежували свободу творчості авторів і контролювали видавців. Привілеї на друк, що дарувалися владою, захищали права видавців. Творці перебували в залежному становищі, майнові права на твори після першого друку переходили до видавців.

Перший нормативно-правовий акт на території сучасної Німеччини, який змінив довічне авторське право на твір після його продажу – «Статут друкарів Базеля» (Basel Printers' Statute) – був прийнятий у 1531 р. радою міста Базель. Він мав локальний характер і передбачав трирічний термін захисту «власності видавництва» та штраф у розмірі 100 гульденів, якщо хтось його порушуватиме. Він мав на меті захист економічної конкуренції між видавництвами Верхнього Рейну, але став підґрунтям розвитку захисту майнових інтересів авторів. Видавці могли користуватися майновими правами на твір лише три роки. Після спливу цього терміну майнові права на твори знову переходили до авторів.

На стрімкий розвиток концепції свободи творчості, авторського права вказують численні факти звернення творців до суду.

До нашого часу збереглися відомості про судовий позов Йогана Шотта до франкфуртського видавця Крістіана Егенольфома. Позивач звинувачував відповідача у неправомірному опублікуванні перекладу німецькою мовою одного із творів теолога й ботаніка Отто Брюнфельса. На жаль, не збереглися докладні відомості про те, яким було рішення суду в цій справі [8, с. 17].

У 1533 р. було зареєстровано перше порушення видавничих прав, коли Уінкін де Уорд виявив, що його монополія на видання «Синтаксис» була порушена друкарем Пітером Треверісом. У 80-і р. р. XVI століття група друкарів, які не мали патентів, відмовилася підкорятися встановленню будь-якої монополії в книговидавничій справі [9, с. 21].

Прийняття статуту друкарів Базеля, відомості про позови до суду, а також боротьба окремих видавців за друк без патентів від світської влади стали результатом поширення

гуманістичних ідей. Світська та духовна влада прагнула запровадження ефективних заходів для придушення цього руху.

У 1530 році імператор Карл V на з'їзді у м. Аугсбург оголосив: «Безконтрольний друк породжує зло. Вимагаю, щоб кожен курфюрст, князь від сьогодні і до найближчого з'їзду, в усіх типографіях і книжкових магазинах проводили обшуки, щоб жоден новий твір, жодна картина чи щось у цьому роді ні таємно, ні явно не створювались, не друкувались і не надходили у продаж. Вимагаю, щоб уповноважені світською і духовною владою особи слідували за тим, щоб на кожному друкованому творі правильно зазначалися ім'я, прізвище видавця та місто, де його надруковано. Усі пасквілі чи інші твори, що містять наклепи, не повинні продаватись. Якщо цей порядок буде порушено, до винного, в залежності від обставин справи, має бути застосовано майнове або тілесне покарання урядом, якому він підвладний. Якщо якийсь уряд виявить недбалість у таких справах, наш імперський фіскал повинен пред'явити йому звинувачення у бездіяльності, а стягнення має призначити придворний суд, проаналізувавши дії такого уряду [6, с. 141].

Переважає більшість князів, остерегаючись втратити владу, підтримували запровадження цих заходів. Однак п'ять князів критикували обмеження свободи творчості і виступили за свободу слова, друку та творчості.

Джерелом формування концепції свободи творчості у Німеччині є звернення Мартіна Лютера до видавців. Після того, як Карл V оголосив його еретиком, М. Лютер переховувався у замку Вартбург в Тюрингії, де займався перекладом Біблії на німецьку мову.

У передмові до перекладу автор помістив «Попередження видавцям», де зазначив, що видавці відкрито грабують один одного, але з цим він ще міг би миритися. М. Лютера обурювало порушення цілісності його творів: «Якби тільки мої книги не друкувалися з такими помилками і так бридко» [10, с. 85].

Становлення свободи творчості та авторського права у Німеччині відбувалося в умовах боротьби за обмеження повноважень Папи Римського, селянської війни. Імператор Карл V вживав різних заходів із метою обмеження свободи творчості, свободи слова і друку, але за відсутності сильної централізації влади вони були малоефективними.

Покарання за видавництво книг без владного дозволу передбачалося навіть при видачі привілеїв на друк. Зокрема, 20 липня 1546 року при видачі патенту на друк одному з видавництв м. Лейпціга було зазначено: «Під страхом штрафу в 500 гульденів жодна книга не має бути надрукована без урядової цензури». 15 травня 1542 року Радою м. Нордлінга при запровадженні цензури було вказано: «Надалі типографи не повинні нічого друкувати без відома бургомістра і Ради. Затверджено за вимогою пошів» [6, с. 143].

Феодална розрізненість заважала світській і духовній владі у боротьбі із свободою творчості. Заходи, які вживалися, були нерезультативними. Силове придушення протестантського опору не забезпечило імператору перемогу над творцями, які продовжували друкувати сатиричні твори, памфлети тощо. 30 червня 1548 року Карл V видав поліцейський устав, який був продовженням попередніх постанов у сфері друку та цензури.

В уставі йшлося про те, що у зв'язку із невиконанням постанов та створенням принизливих книг, писань, картин та інших виробів, чисельність яких із часом лише збільшується, визнати забороненими пасквілі і твори, які суперечать католицизму або підбурюють до бунту, а також твори, які не пройшли попередню цензуру, і твори без зазначення ім'я автора, видавництва і місця друку. Вказані твори не можна створювати, друкувати, продавати, купувати чи володіти ними. До осіб, у яких буде виявлено такі твори, може бути застосоване тюремне ув'язнення та тортури. Видавці, які будуть друкувати заборонену літературу, крім зазначеного покарання, позбавляються права привілеїв на друк та мають сплатити штраф 500 гульденів. Відповідальність за дотримання уставу покладається на місцеву владу, яку за бездіяльність може бути притягнуто до відповідальності» [6, с. 145].

За своїм змістом поліцейський устав Карла V 1548 року був логічним продовженням боротьби імператора з поширенням гуманістичних ідей, свободою слова, свободою твор-

чості. За допомогою запровадження суворих цензурних заборон світська і духовна влада намагалась утримати свій статус.

Незважаючи на укладення Аугсбурзького релігійного миру в 1555 році і визнання рівноправності католиків і лютеран, обмеження свободи творчості не були скасовані. Концептуальні погляди М. Лютера на свободу творчості набули особливого значення. Свободу думки і розуму він називав «блудницею диявола» [11, с. 98]. Е. Роттердамський, виступаючи проти обмежень у творчості, вказав, що наука померла там, де встановилось лютеранство. Разом із тим, М. Лютер і Е. Роттердамський відстоювали права авторів на їхні твори, вказували на недосконалість системи привілеїв видавців.

Я. Канторович вказав, що спроби М. Лютера, Е. Роттердамського та інших вчених, які мотивували неправомірність контрафакції, обмежувалися лиш обґрунтуванням її невідповідності потребам природного права і справедливості. Конфлікт інтересів видавців і авторів творів потребував законодавчого втручання. На ґрунті боротьби інтересів зароджувався майбутній інститут авторського права [12, с. 8–9].

У м. Франкфурт, де в основному була зосереджена літературна творчість, у 1570 році створено комісію по книговидавництву і цензурі друкованих матеріалів, а також запроваджено перереєстрацію всіх видавництв. Усі міські і князівські уряди при розгляді справ про перереєстрацію перевіряли прохачів на благонадійність [6, с. 246].

У грудні 1570 року на черговому з'їзді князів у м. Шпеєр було прийнято устав, який передбачав контроль не лише за змістом друкованої продукції, але й перереєстрацію всіх видавництв. Наслідком запровадження таких заходів став масовий сплеск таємного друку незареєстрованих видавництв. З приходом до влади імператора Рудольфа II (1576–1612) політика обмеження свободи творчості стала більш жорсткішою та результативнішою.

У 1577 році Рудольф II перевидав поліцейський устав, який був зводом самих жорстких правил серед попередніх постанов. Імператор призначив особливу цензурну комісію, члени якої у супроводі солдат ходили по типографіях, магазинах і перевіряли книги. В 1608 році Рудольфом II було прийнято закон «Про конституювання видавництв і книг» [7, с. 267].

Відповідно до цього закону видавництву зобов'язувалися друкувати повний текст привілею на друк книг на початку кожної книги. Виключне право на друк твору належало видавництву, яке викупило твір у автора і першим його опублікувало. Друк книги іншим видавництвом дозволявся лише за умови, коли твір не було перевидано протягом двох років із моменту першої публікації. Цей закон перевидавався двічі: у 1662 році Леопольдом I та у 1685 році і регулював питання конкуренції між видавництвами, та контролю за змістом творів і розв'язання спорів у сфері використання результатів творчої діяльності.

Висновки. Отже, розвиток свободи слова, свободи творчості та авторського права на території Німеччини пов'язаний із винайденням техніки друку, а також із боротьбою за необмежені повноваження світської та духовної влади. У містах та князівствах створювалися місцеві цензурні органи. Вони мали контролювати зміст творів, які поширюються, видавців, продавців книг, накладати стягнення за порушення уставів про друк та цензуру. Прийняття численних уставів, що були спрямовані на обмеження свободи творчості, запровадження духовної та інквізиторської цензури через феодальну роздрібненість не зупинили розвиток свободи творчості.

Прогресивний для того часу «Статут друкарів Базеля» (Basel Printers' Statute 1531p.), який передбачав трирічний термін захисту «власності видавництва» та штраф у розмірі 100 гульденів, на жаль, мав локальний характер. Він не знайшов належної оцінки на рівні імперії. Обмеження права власності видавців трирічним терміном ускладнювало контроль за поширенням творів і діяльністю видавництв. Світська та духовна влада під страхом покарання зобов'язувала місцеві уряди вживати дії з метою обмеження свободи слова та творчості. Одним із самих жорстких законів на території Німеччини, який закріплював обмеження свободи творчості, був поліцейський устав Карла V 1548 р, який передбачав застосування до осіб, які будуть створювати чи поширювати твори забороненого змісту, тюремного ув'язнення та тортур, а також штрафу в 500 гульденів. Устав був доповнений Рудольфом II у 1577 р.

Зміни полягали у створенні Особливої цензурної комісії, члени якої у супроводі солдат мали перевіряти друковані твори та інші результати творчої діяльності.

У 1608 р. був прийнятий закон «Про конституювання видавництв і книг», який перевидавався 1662 і 1685 р. р. На відміну від «Статуту друкарів Базеля» 1531 р., який охороняв права видавців протягом трьох років, закон 1608 року закріпив виключне право на друк твору за видавництвом, яке викупило твір у автора і першим його опублікувало. Виняток склали лише твори, які не друкувалися протягом двох років.

Список використаних джерел:

1. Биографическая библиотека Ф. Павленкова: Жизнь замечательных людей VII ст. до н. е. – XVII ст. – М.: Олма-Прес, 2001. – 795 с.
2. История мировой журналистики: учеб. пособие для вузов / А.Г. Беспалова, Е.А. Корнилов, А.П. Короченский и др. – 3-е изд., доп. и испр. – М.: МарТ; Ростов н/Д: МарТ, 2004. – 425 с.
3. Моргунова Е.А. Природа авторского права // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2001. – № 12. – С. 31–34.
4. Блинец И.А. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации (Теоретико-правовое исследование): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2003. – 381 с.
5. Geller P.E. Must Copyright Be For Ever Caught Between Marketplace and Authorship Norms? // Of Authors and Origins: Essays on Copyright Law/. – Oxford: Clarendon Press, 1994. – 376 p.
6. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской высшей школе общественных наук в Париже / Новомбергский Н. – С.-Пб.: Типо-лит. – Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. – 312 с.
7. Вороненкова Г.Ф. Путь, длиною в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества. Национальное своеобразие средств массовой информации Германии. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 640 с.
8. Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі / В. Валле. – К. : Дух і літера, 2010. – 216 с.
9. Вишневикий Л.М., Иванов Б.И., Левин Л.Г. Формула приоритета. Возникновение и развитие авторского и патентного права. – Ленинград: Наука, 1990. – 204 с.
10. Шершеневич Г.Ф. Авторское право на литературные произведения. – Казань: Типография Императорского университета, 1891. – 313 с.
11. Мартин Лютер, его жизнь и реформаторская деятельность / Б.Д. Порозовская. – Санкт-Петербург, Андреев и согласие, 1994. – 95 с.
12. Канторович Я.А. Литературная собственность. – СПб, Издание Я.А. Канторовича, 1895. – 158 с.

